

ANETA FIRLEJ-BUZON
Uniwersytet Wrocławski
ORCID 0000-0003-3572-0529

DOI 10.4467/26578646ZKNT.25.006.22368

ZESZYTY
KALISKIEGO TOWARZYSTWA
PRZYJACIÓŁ NAUK NR 25
STUDIA HISTORYCZNO-
BIBLIOLOGICZNE
KALISZ 2025
ISSN 1426-6547

LITERACKIE I ARTYSTYCZNE ŚLADY KALISZAN W DZIAŁALNOŚCI SPÓŁDZIELNI CZYTELNIK Z LAT 1945-2000

WSTĘP

Działająca od roku 1944 Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik” publikowała literaturę piękną, eseje, reportaże, publicystykę i inne utwory, przekłady oraz rysunki, ilustracje i grafiki, których autorami byli urodzeni kaliszanie, mieszkańcy Kalisza, byli uczniowie sławnych kaliskich gimnazjów lub liceów, badacze z miastem tym związani poprzez pracę naukową. Celem niniejszego tekstu jest próba ukazania fragmentu twórczego dorobku kaliszan – autorskiego, tłumaczeń literatury lub twórczości graficznej i rysunków wydanych przez SW „Czytelnik” w okresie 1944-2000. Przedstawione w tekście dane nt. czytelnikowskich wydań prac autorów wybranych na podstawie intensywności współpracy z wydawnictwem, ujęto w porządku chronologicznym z uwzględnieniem daty wydania począwszy od roku 1945. Źródłem danych były przede wszystkim katalogi Biblioteki Narodowej, zasoby Biblioteki Cyfrowej Regionalia Ziemi Łódzkiej, dostępne w FBC katalogi wydawnictw „Czytelnika” oraz Polska Bibliografia Literacka on-line. W tekście pominięte zostały czasopisma wydawane nakładem SW „Czytelnik”, na łamach których również prezentowano twórcze dziedzictwo osób związanych z Kaliszem lub krytyczne oceny ich dorobku.

Przegląd czytelnikowskich wydań książek napisanych, przetłumaczonych lub ilustrowanych przez mieszkańców Kalisza, publikacji wciąż zarejestrowanych w katalogach licznych bibliotek polskich, ukazuje wkład „Czytelnika” w promowanie kultury Kalisza. Wskazuje także zasięg oraz popularność twórczości kaliszan upowszechnianej w wydaniach „Czytelnika”. Dorobek publikacyjny wydawnictwa z lat 1945-2000 stanowi też ciągły przedmiot handlu antykwarycznego i aukcyjnego. Fakt ten świadczy o popularności kaliskich literatów, tłumaczy, artystów, dokumentuje znaczenie dorobku twórczego mieszkańców miasta dla

tożsamości narodowej Polaków oraz zbiorowej pamięci. W niniejszym tekście zaprezentowano wydania czytelnikowskie zaledwie sześciu autorów – Dąbrowskiej, Konopnickiej, Asnyka, Karczewskiej, Otwinowskiego oraz Kulisiewicza. Ograniczenie wyboru osób, których charakter, osobowość, talent, wrażliwość, kształtowanie tożsamości, świat wartości i twórcza praca, rozwijały się w Kaliszu, zależało od dorobku publikowanego przez SW „Czytelnik” w XX wieku. Pominięto także związanych z Kaliszem autorów, którzy sporadycznie współpracowali z SW „Czytelnik”, drukując swoje prace w innych wydawnictwach, jak np. Nasza Księgarnia, Państwowy Instytut Wydawniczy, Książka i Wiedza, Łódzki Instytut Wydawniczy, Wydawnictwo ZNiO, Iskry, Wydawnictwo Literackie.

Czytelnikowskie edycje utworów kaliskich pisarzy i poetów drukowano praktycznie od początku funkcjonowania wydawnictwa. Prace kaliszan edytowano w ciekawych seriach, wyróżniających się interesującą szatą graficzną, kierowanych do różnych grup czytelników, których potrzeby SW „Czytelnik” próbowała zaspokajać, kształtować i rozwijać. Przed laty serie te przyczyniały się do promocji kultury czytelniczej. Dzisiaj wiele z nich stanowi interesujące przedmioty badań z zakresu m.in. historii kultury książki i historii literatury, gdyż relacje autor-wydawca nie należały do łatwych, szczególnie w okresie 1945-1956, w którym państwo intensywnie kontrolowało obieg informacji.

Warto dodać, iż Kalisz to miasto, które poszczycić się może własną, wyrazistą kulturą formowaną przez generacje, dla których ważna była tożsamość i pamięć. Zawsze szczególne w niej miejsce miała dla społeczności Kalisza książka. Świadczą o tym choćby informacje zamieszczane w „Echu Kaliskim Ilustrowanym”, gdzie w *Dodatku literackim* na bieżąco podawano m.in. informacje o nowościach wydawniczych warty uwagi czytelników, wiadomości o ruchu wydawniczym w Polsce, Anglii, Niemczech, Francji, Włoszech, Hiszpanii, ogłaszano konkursy literackie lokalne i krajowe np. Polskiej Akademii Literatury. Osobne miejsce miały komunikaty prasowe dotyczące pracy Biblioteki Publicznej im. Asnyka w Kaliszu. Informowano w nich o rozwoju czytelnictwa w mieście, liczbie dziennych wypożyczeń, tendencjach i modach czytelniczych oraz najpopularniejszych książkach – statystycznie najczęściej wypożyczano w Kaliszu *Noce i dnie* Marii Dąbrowskiej. Do innych popularnych autorów czytanych w Kaliszu należeli przed II wojną światową Michał Choromański, Pola Gojawiczyńska, Tadeusz Dołęga-Mostowicz, Andrzej Strug, Zygmunt Nowakowski, John Galsworthy, John Bojer, Lion Feuchtwanga, Marta Ostenso, Upton Sinclair oraz Levis Sinclair¹.

Szacunek dla dorobku przeszłości, w tym przywoływanie związków Dąbrowskiej, Konopnickiej, Asnyka, Kulisiewicza, Karczewskiej i Otwinowskiego z Kaliszem, jest starannie pielęgnowany także przez obecną społeczność miasta.

¹ „Maria Dąbrowska i Choromański w Kaliszu, Biblioteka publiczna im. Asnyka w pracy”, *Echo Kaliskie Ilustrowane* 122 (1934): 8.

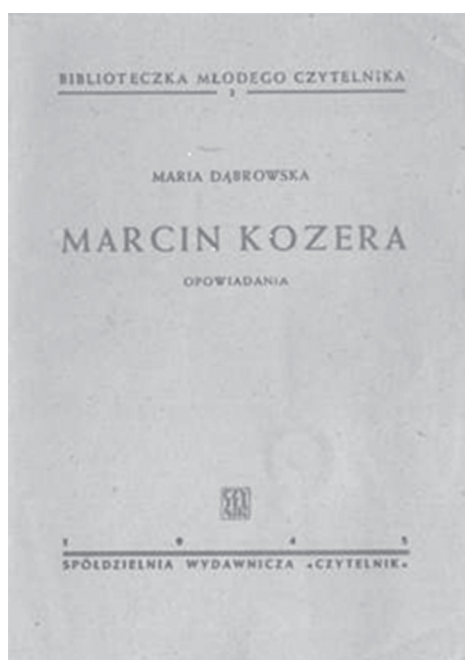
Dzięki temu obecność wielu ważnych dla kultury narodowej i regionalnej postaci jest w mieście odczuwalna. Oprócz administracji lokalnej, krąg kaliskiej pamięci kształtują instytucje oświaty, kultury i informacji, jak kaliskie szkoły, Muzeum Okręgowe Ziemi Kaliskiej, Miejska Biblioteka Publiczna im. Adama Asnyka oraz Uniwersytet Kaliski im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego. Ważną rolę dla pamięci odgrywają liczne stowarzyszenia, w tym wspierające rozwój nauki, jak Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk czy Towarzystwo Przyjaciół Książki w Kaliszu oraz Stowarzyszenie Wychowanków Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącego im. Adama Asnyka w Kaliszu. Warto podkreślić też wykorzystanie przestrzeni wirtualnej do realizacji celów założonych przez podmioty aktywnie rozwijające kręgi kaliskiej pamięci w różnych jej formach.

MARIA DĄBROWSKA

Najślawniejsza związana z Kaliszem pisarka Maria Dąbrowska (1889-1965), postać opisana w badaniach biograficznych m.in. przez Tadeusza Drewnowskiego oraz Stanisława Burkota, najintensywniej publikowała swoje utwory w SW „Czytelnik”. Książki Marii Dąbrowskiej wydawnictwo edytowało praktycznie od początku swojej aktywności – od roku 1945 do końca stulecia – ujmując twórczość pisarki i tłumaczki w 10. seriach. W swoich powojennych wspomnieniach i dziennikach, wielokrotnie odnosiła się do współpracy ze SW „Czytelnik”. Była najbardziej znaną autorką, której głównym wydawcą i promotorem został „Czytelnik”. Współpraca z wydawnictwem dawała Dąbrowskiej szansę kontaktu z czytelnikami, przy jednoczesnych ograniczeniach, jakie cenzura, ingerencje redakcji czy trudności wynikające z presji ideologicznej, wpływały na autorów SW „Czytelnik”, zgodnie z ówczesną polityką państwa w zakresie upowszechniania czytelnictwa, skupiała się na masowym publikowaniu wydań klasyki oraz pilnie potrzebnych lektur szkolnych. Sama Dąbrowska w swoich *Dziennikach* odnosiła się wielokrotnie do polityki wydawniczej „Czytelnika” oraz osoby Jerzego Borejszy – założyciela „Czytelnika”, znanego do 1948 r. jako twórca czytelnikowskiego „imperium”:

(...) przyjechała pani Szymańska, że Borejsza prosi mnie na rozmowę. że przysłała po mnie auto. Chciałam powiedzieć, że kto ma do mnie interes, może do mnie sam przyjść. Ale po namyśle zgodziłam się. Podobnie jak niegdyś we Lwowie, wole by do mnie nie przychodził. Nie każdego chce się widzieć w swym domu. (...) Borejsza jest niewątpliwie najlepszym strategiem i dyplomata swego obozu na gruncie stosunków z intelektualistami. Działa ostrożnie, precyzyjnie i sprawnie operuje swą taktyką liberalizmu kulturalnego popartego dobrodusznym i powiedzialabym – dobrotliwym stosunkiem do ludzi, przechodzącym z bliższymi mu w jowialną, a nawet ordynarną rubaszość. Jest nadto pomysłowy, rzeczowy, konkretny, świetny organizator. Stworzył olbrzymią maszynę wydawniczo-prasowo-

-księgarsko-czytelniczą z rozmachem niemal amerykańskim. Ale intencją tej całej działalności jest wyraźne, stopniowe i powolne sowietyzowanie i rusyfikowanie kultury polskiej. Po raz pierwszy to w dziejach ludzie mający się za Polaków rusyfikują Polskę. Tylko że wyniki mogą być i są już całkiem nieoczekiwane. Ożywienie czytelnictwa i zainteresowanie literaturą obudzone przez „Czytelnika” idzie wcale nie w kierunku przez Bor.[ejszę] upragnionym. Dowody – choćby pierwszy z brzegu – powodzenie moich odczytów i manifestacyjne przyjmowanie mojej osoby².

Il. 1. Okładka: Maria Dąbrowska, *Marcin Kozera*, seria „Biblioteka młodego czytelnika”, SW „Czytelnik”, 1945 r., ss. 65

Wśród najwcześniej wydanych przez „Czytelnika” pozycji znalazły się popularne wśród czytelników przed wojną *Marcin Kozera. Opowiadania* Marii Dąbrowskiej, edytowane już w 1945 (wyd. 13) i 1946 r. (wyd. 14) w atrakcyjnej dla dzieci i młodzieży serii „Biblioteczka młodego czytelnika”. W 1946 r. nakładem „Czytelnika” wydano także *Ludzi stamtąd. Cykl powieści* (wyd. 3). Kolejna, czwarta edycja *Ludzi stamtąd* ukazała się w roku 1948. SW „Czytelnik” reedy-

² Maria Dąbrowska, *Dzienniki*, t. 3 1945-1950 (Warszawa: SW „Czytelnik”, 1996), 32-33.

towała tę książkę w roku 1973. W ofercie „Czytelnika” z roku 1947 znalazły się *Noce i dnie* (wyd. 5). Wydawnictwo opublikowało wówczas trzy tomy – *Bogumił i Barbara*, *Miłość*, *Wieczne zmartwienie* – jednego z najważniejszych dzieł literatury polskiej XX wieku, w którym Kalisz, pod nazwą Kaliniec, był motywem literackim. W kolejnym roku wydano 4. tom powieści *Wiatr w oczy*. Pierwszy tom z tej edycji wydrukowano w Krakowie, tom drugi *Miłość* oraz trzeci *Wieczne zmartwienie* w Katowicach. Kolejne reedycje drukowano w Warszawie. Następne czytelnikowskie wydania *Nocy i dnie* miały miejsce w latach: 1950 (wyd. 9), 1953 (wyd. 10), 1955 (wyd. 11), 1956 w serii „Utwory wybrane”, 1963 (wyd. 14), 1972 (wyd. 17, I krytyczne), 1979 (wyd. 21), 1982 (wyd. 24). Warto dodać, iż nad opracowaniem graficznym powieści z roku 1950 pracował Otto Axer – wybitny ilustrator i grafik, współpracujący z SW „Czytelnik” w zakresie ilustrowania wydań literatury światowej. Z kolei edycję z roku 1956 przygotował Jan S. Miklaszewski, który w okresie 1950-1960 pełnił funkcję kierownika Pracowni Graficznej „Czytelnika”, aktywnie kształtował szatę graficzną czytelnikowskich wydań i serii, rozwijał polską grafikę książkową i ilustracje. Najczęstsze reedycje powieści Dąbrowskiej dotyczyły wpisanej na listę lektur szkolnych powieści *Noce i dnie*. Czytelnikowskie wydania przygotowywano w różnej liczbie tomów – od trzech do pięciu.

Nakładem „Czytelnika” w roku 1954 opublikowano antologię ówczesnej prozy polskiej *Dzień dzisiejszy*. W tomie, oprócz Marii Dąbrowskiej, ukazały się teksty Kazimierza Brandysa, Mariana Brandysa, Jerzego Broszkiewicza, Jarosława Iwaszkiewicza, Tadeusza Konwickiego i Jerzego Putramenta. W roku 1955 SW „Czytelnik” edytowała po raz pierwszy dziewięć opowiadań ujętych pod wspólnym tytułem *Gwiazda zaranna*. Najintensywniej książki Marii Dąbrowskiej SW „Czytelnik” wydawał w roku 1956. Oprócz *Nocy i dni*, ukazał się wówczas po raz drugi tom *Gwiazda zaranna* (wyd. 2) w serii „Biblioteka jaskółki”, *Najdalsza droga* (wyd. 1) w serii „Klub nowego czytelnika”, tom pt. *Opowiadania. Fragmenty. Dramaty. Utwory dla dzieci* utwory publicystyczne w serii „Pisma wybrane”, *Myśli o sprawach i ludziach* oraz *Szkice z podróży* (wyd. 1) – wspomnienia spotkań w Berlinie, Wartburgu i Weimarze w 1955 r. pisarzy polskich z niemieckimi. Drugie i jednocześnie ostatnie wydanie tej publikacji miało miejsce w roku 1956. W roku 1962 w serii „Głowy wawelskie” ukazały się *Znaki życia. Pięć opowiadań* Dąbrowskiej w opracowaniu graficznym Jana S. Miklaszewskiego. Z kolei opowiadanie *Trzecia jesień* wydano w roku 1967. Dwa lata później nakładem „Czytelnika” ukazała się powieść *Domowe progi* oraz *Pielgrzymka do Warszawy. Wspomnienia*. Ponownie w roku 1971 ukazały się opowiadania Dąbrowskiej *Na wsi wesele*, *Szklane konie*, *Pocieszenie*, *Jesionka*, *Trzecia jesień*. W 1973 roku w serii „Biblioteka klasyki polskiej” „Czytelnik” opublikował *Opowiadania* Dąbrowskiej. Za opracowanie graficzne publikacji odpowiadała wówczas malarka i graficzka Emilia Freudenreich. W roku 1977 w serii „Biblioteka lektur szkolnych” ukazał się

zbiór opowiadań Dąbrowskiej *Pielgrzymka do Warszawy. Najdalsza droga. Nocne spotkanie. Tu zaszła zmiana*. Opowiadanie *Na wsi wesele* także w serii „Biblioteka lektur szkolnych” wydane zostało w roku 1980 oraz 1987.

Odrębne miejsce w powojennym dorobku SW „Czytelnik” miały przekłady przygotowane przez aktywnych na polu literatury tłumaczy związanych z Kaliszem. Tu także wykorzystano talent Marii Dąbrowskiej. Pisarka, której edukacja szkolna odbywała się w systemie narzuconym mieszkańcom zaboru rosyjskiego, w okresie współpracy z „Czytelnikiem” tłumaczyła sporo tekstów z języka rosyjskiego. W późniejszym czasie przekładała też z języka duńskiego. Najwcześniej, w roku 1953 ukazały się *Utwory wybrane* t. 1 i 2 Antoniego Czechowa. Była to pierwsza polska edycja, którą SW „Czytelnik” wydał w „Złotej serii literatury rosyjskiej”. Oprócz Dąbrowskiej nad tłumaczeniem ujętych w tym wydaniu tekstów Czechowa pracował też Jerzy Wyszomirski. Nowele Czechowa pod tytułem *Nie udało się!* w przekładzie Dąbrowskiej oraz z ilustracjami Tomasza Gleba, opublikowane zostały w 1954 roku w serii „Książka nowego czytelnika” opracowanej z myślą o byłych analfabetach, którzy dzięki zwycięskiej walce z analfabetyzmem mogli aktywnie uczestniczyć w społeczności czytelników³. W tym samym roku wydawnictwo edytowało w przekładzie Dąbrowskiej Antoniego Czechowa *Wieczór literacki. Drobne utwory dramatyczne, inscenizacje, opowiadania*. Książkę edytowano w serii „Biblioteka świetlicowa >>Czytelnika<<” rozwijanej z myślą o wspólnym czytaniu, wieczorach literackich, amatorskich inscenizacjach przygotowywanych w instytucjach oświaty i kultury. W 1957 SW „Czytelnik” opublikował powieść duńskiego pisarza J.P. Jacobsena *Niels Lyhne* przetłumaczoną przez Dąbrowską. W roku 1965 ukazały się *Opowiadania* Mikołaja Gogola w tłumaczeniu Jerzego Brzęczkowskiego, Juliana Tuwima i Jerzego Wyszomirskiego. Słowo wstępne tego wydania z serii „Biblioteka powszechna” opracowała Maria Dąbrowska. Pod koniec wieku, w latach 1996-1997, SW „Czytelnik” wydawał *Dzienniki* Dąbrowskiej z lat 1945-1965 w wyborze i opracowaniu Tadeusza Drewnowskiego – uczonego, którego z Kaliszem połączyła praca naukowa, za co w 2007 r. został wyróżniony Honorowym Członkostwem Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Wydawnictwo „Czytelnik” już w XXI wieku, w 2002 r., opublikowało *Życie moje cudowne. Dzienniki w jednym tomie* Marii Dąbrowskiej.

³ Magdalena Budnik, „Książka Nowego Czytelnika”. *Literatura dla byłych analfabetów przeszkolonych w Polsce w latach 1948-1951* (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2014), 79.

MARIA KONOPNICKA

Twórczość Marii Konopnickiej (1842-1910), poetka, nowelistka i tłumaczka, która w Kaliszu spędziła część dzieciństwa i młodość w latach 1849-1855, należy do cenionych postaci polskiej kultury. Związek z miastem, jego atmosferą i tradycją, Konopnicka zawdzięczała ojcu - Józefowi Wasiłowskiemu (1813-1878), prawnikowi i obrońcy z Prokuraturii Generalnej, patronowi Trybunału Cywilnego w Kaliszu, miłośnikowi literatury, który po śmierci żony sam wychowywał dzieci. Twórczość Konopnickiej była intensywnie promowana przez SW „Czytelnik”. Wydawnictwo w roku 1948 opublikowało partyturę pt. *Z pieśni. Zbiór utworów kompozytorów polskich na czterogłosowy chór mieszany. Z. 1, Stopień trudności pierwszy*, muz. Feliks Nowowiejski, Karol Kurpiński, Teofil Klonowski i in. sł. Maria Konopnicka, Piotr Maszyński, harmonizacja Kazimierz Sikorski, zebrał i oprac. Józef Karol Lasocki. W wyborze tym znalazła się Rota z muzyką Feliksa Nowowiejskiego. Partytura ukazała się w serii „Muzyczna biblioteka estradowa”. Celem serii było publikowanie wybranych nut oraz partytur na potrzeby odbudowy i rozwoju kultury muzycznej w powojennej Polsce. Seria adresowana do nauczycieli i uczniów szkół muzycznych, chórów, zespołów amatorskich i innych środowisk artystycznych, stanowiła ważny element kształtowania kultury muzycznej po 1945 r. przez SW „Czytelnik”. W następnym roku wydano *Wybór utworów poetyckich* Marii Konopnickiej. W roku 1951 nakładem „Czytelnika” ukazała się biografia Konopnickiej autorstwa Aliny Brodzkiej w serii „Mała Biblioteczka Towarzystwa Wiedzy Powszechnej. Seria 7, Literacko-Artystyczna”. Warto dodać, iż historyczka literatury Brodzka, związana z Instytutem Badań Literackich PAN, była absolwentką Państwowego Liceum im. Marii Konopnickiej w Łodzi. W roku 1951 wydano także opowiadania *Maria Konopnicka i jej Nowele i obrazki* w serii „Dobra książka”. W roku 1952 ukazała się kolejna partytura *Z pieśni. Zbiór utworów kompozytorów polskich na czterogłosowy chór mieszany. Z. 5, Stopień trudności czwarty (trudne)*, muz. Adam Mickiewicz, Mieczysław Mierzejewski, Władysław Raczkowski i in. sł. Adam Mickiewicz, Maria Konopnicka, Adam Asnyk i in. aranż. Jan Maklakiewicz, zebrał i oprac. Józef Karol Lasocki. W wydaniu znalazły się wiersze Konopnickiej *Dwie dole* i *Oj, uśnij*. Muzykę do wierszy skomponowali Mieczysław Mierzejewski i Władysław Raczkowski. W tym samym roku nakładem SW „Czytelnik” ukazała się *Wybór pieśni kompozytorów polskich* opracowany przez muzykologa i publicystę muzycznego Tadeusza Marka. W publikacji ujęto wiersz Konopnickiej *Hej poleciał sokół siny*. W roku 1953 opublikowany został tomik wierszy Konopnickiej *Z łąk i pól*, opowiadanie *Nasza szkapa* oraz opracowanie Aleksandry Naborowskiej *Maria Konopnicka, pieśniarka ludu. Wieczór literacki*. W roku 1962 oraz ponownie w 1968 SW „Czytelnik” edytowała *Nowele* Konopnickiej. Każda z edycji liczyła dwa tomy. Opowiadania dla dzieci *Urbanowa. Martwa natura. W winiar-*

skim froncie. Mendel Gdański. Józik Srokacz. Maryśka. Nasza szkap. Miłosierdzie gminy. Marianna w Brazylii. Z włamaniem. Ze szkoły. Niemczaki. Hanysek wydane zostały w roku 1963. W 1967 *Poezje* (wyd. 2). W 1972 r. *Miłosierdzie gminy. Kartka z Hottingen. Z kolei* w roku 1973 ukazał się *Wybór poezji. Wydanie szkolne* Konopnickiej (wyd. 2). W latach 1974-1976 „Czytelnik” edytował *Pisma zebrane* Konopnickiej. Redaktorką edycji liczącej cztery tomy była Alina Brodzka. Wydane wówczas zostały *Nowele. Opowiadania, szkice, obrazy, Moi znajomi i inne opowiadania, Wrażenia z podróży. Cztery nowele oraz Powieści Sawy i inne opowiadania*. W roku 1976 „Czytelnik” wydał *Konopnicką wśród jej współczesnych. Szkice historycznoliterackie* pod red. Teresy Achmatowicz. W tym czasie „Czytelnik” opublikował książkę Konopnickiej *Ludzie i rzeczy. Na normandzkim brzegu i inne opowiadania* pod red. Aliny Brodzkiej. W roku 1977 ukazało się opowiadanie Konopnickiej *W Gdańsku*. Rok później *Linie i dźwięki. Poezja Marii Konopnickiej z rysunkami Stanisława Wyspiańskiego* (wyd. 1). Za wybór tekstów odpowiedzialna była Justyna Leo. Kolejny raz *Opowiadania* Konopnickiej (wyd. 9) „Czytelnik” opublikował w roku 1979.

ADAM ASNYK

Adam Asnyk (1838-1897) urodzony w Kaliszu, spędził w tym mieście dzieciństwo, młodość, lata szkolne, tu rozwijał swoje talenty i fascynacje. Antoni J. Mikulski znawca twórczości Asnyka, zaangażowany w upamiętnianie Asnyka i badania nad jego dorobkiem, autor wydanej przez SW „Czytelnik” w roku 1948 broszury popularnonaukowej *Adam Asnyk. Szkic biograficzno-literacki*, tak opisywał kaliskie dzieje rodziny Asnyków:

DZIECIŃSTWO SIELSKIE, ANIELSKIE... upłynęło mu w domu ukochanych rodziców w „otoczonym ramionami Prośny” starym grodzie, Kaliszu. Z domowym ogniskiem, w którym panowały starodawne cnoty i staropolska tradycja, zrosła się dusza poety i „brała z niego macierzyńskie ciepło”. Umiłowała ona nad wszystko to ognisko i powracać doń będzie tęskną myślą w późniejszych latach, w młodości górnej i w wieku męskim... Stworzyli to ognisko ukochani przez poetę rodzice: ojciec Kazimierz, były porucznik wojsk polskich za czasów W. Ks. Konstantego a w czasie rewolucji z r. 1830-31 w 4 pułku strzelców pieszych, wywodzący swój ród z drobnej szlachty na Pińszczyźnie i matka Konstancja z Zagórowskich, Wołynianka... Ojciec, wzięty w bitwie pod Grochowem do niewoli i zesłany na Sybir, pozbawiony po powrocie środków do życia, osiedla się w Kaliszu i „na przekór ówczesnym pojęciom fałszywej szlacheckiej i wojskowej pychy” bierze się do handlowych interesów, które mu dają byt niezależny i zapewniony. Posiadał hotel w Kaliszu, potem otworzył pierwszą w tym mieście księgarnię... z czytelnią⁴.

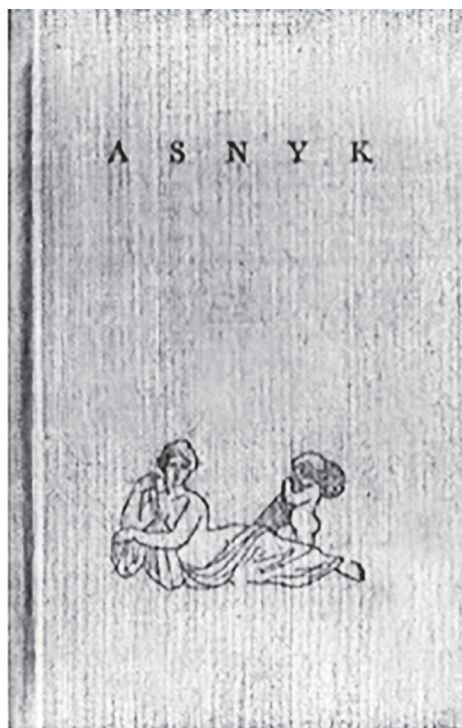
⁴ Antoni J. Mikulski, *Adam Asnyk. Szkic biograficzno-literacki* (Kraków: Towarzy-

Kaliszowi Asnyk poświęcił piękny wiersz *Rodzinnemu miastu* opublikowany po raz pierwszy 7 lutego 1870 r. na łamach „Kaliszanina. Gazety miasta Kalisza i jego okolic”. Za utwór z wyraźnymi motywami kaliskimi uznaje się także wiersz *Powrót do domu* napisany w roku 1875.

Twórczość Asnyka uznawana za ważną część dorobku literatury narodowej była popularyzowana po roku 1945 za sprawą SW „Czytelnik”. W 1947 r. nakładem wydawnictwa ukazał się *Wybór poezji*. Tom opracowany przez historyka literatury Eugeniusza Kucharskiego opublikowano w 50. rocznicę śmierci Asnyka. W tym samym roku w serii „Muzyczna biblioteka estradowa” „Czytelnik” wydał partyturę pt. *Ballada. Pieśń na głos z towarzyszeniem fortepianu*, op. 60 z muzyką Ludomira Różyckiego do wiersza Adama Asnyka *Chłopca mego mi zabrali*. W roku 1952 ukazała się przedstawiana już czytelnikowska partytura pt. *Z pieśniq. Zbiór utworów kompozytorów polskich na czterogłosowy chór mieszany. Z. 5, Stopień trudności czwarty (trudne) sł. Adam Mickiewicz, Maria Konopnicka, Adam Asnyk, aranż. Jan Maklakiewicz*. Wśród wydanych poematów, które zebrał i opracował kompozytor Józef Karol Lasocki, obecna była ballada Asnyka *Zaczarowana królowna*. Do słów Asnyka muzykę skomponował kompozytor, pianista, autor oper i pieśni Władysław Żeleński.

Wspomniana wcześniej, licząca 29 stron broszura Antoniego J. Mikulskiego *Adam Asnyk* z roku 1948, wydana została przez Czytelnika w serii „Wiedza Powszechna”. Wydawnictwo popularno-naukowe, w cyklu Portrety literackie, zeszyt XVIII. Seria ta kierowana była do wszystkich osób kształcących się lub dokształcających. W świetle odnalezionych danych SW „Czytelnik” wydała jeszcze trzy tomy poezji Adama Asnyka – dwa w roku 1961 – Adam Asnyk *Wybór poezji* i *Asnyk* w serii „Poeci polscy” w opracowaniu graficznym Andrzeja Heidricha. Trzeci tom poezji Asnyka opublikowany przez „Czytelnika” w roku 1965 nosił tytuł *Adam Asnyk*.

stwo Szkoły Ludowej, 1938), 7-8; Henryk Szyper z kolei pisał: Adam Prot Asnyk urodził się 11 września 1838 r. w Kaliszu. Młodość jego przypadła na okres rządów Paskiewiczowskich w Królestwie Polskim. Niewiele lat przed jego przyjściem na świat ojciec, oficer w kampanii listopadowej, powrócił z zesłania na Sybir. Choć szlachcic z pochodzenia, pan Asnyk wziął się w nowych warunkach do interesów, którym i dotąd parały się mieszczauchy. Założył skład skór, księgarnię i hotel, także niebawem dorobił się majątku. Matka poety wywodziła się z ziemian. Delikatna i wysubtelniona, chowała wątlęgo jedynaka w atmosferze pozbawionej cech męskiej tężyzny i hartu, co wywarło znaczny wpływ na późniejszą jego postawę życiową. Asnyk kształcił się najpierw w szkole średniej w Kaliszu, a od r. 1855 odbywał przez szereg lat studia wyższe w Warszawie, Wrocławiu, Paryżu i Heidelbergu. Przerzucił się z agronomii na medycynę, a ostatecznie uzyskał tytuł „doktora filozofii i magistra sztuk wyzwolonych” na podstawie egzaminów prawno-politycznych i ekonomicznych, Adam Asnyk. *Wybór poezji* (Warszawa: SW „Czytelnik”, 1948), 221-222.

Il. 2. Okładka: Asnyk, seria „Poeci polscy”, SW „Czytelnik”, 1961 r., ss. 126

TADEUSZ KULISIEWICZ

Tadeusz Kulisiewicz (1899-1988) to kolejny artysta – grafik, rysownik i ilustrator, którego twórczość była promowana przez SW „Czytelnik”. Kulisiewicz urodził się w Kaliszu, gdzie ukończył Państwowe Gimnazjum i Liceum im. Tadeusza Kościuszki. W świetle informacji pochodzących z tekstu Anny Baszczyk *Kobiety okiem Tadeusza Kulisiewicza* dostępnego w serwisie calisa.pl (Calisia. pl – Kobiety okiem Tadeusza Kulisiewicza) w zbiorach liceum znajdują się najwcześniejsze prace artysty. Studia artystyczne Kulisiewicz zrealizował w Państwowej Szkole Sztuk Dekoracyjnych w Poznaniu (1922-1923) oraz w Szkole Sztuk Pięknych w Warszawie (1923-1929) w pracowni profesora Miłosza Kotarbińskiego oraz profesora Władysława Skoczylasa – twórcy polskiej szkoły drzeworytu⁵. Prace Kulisiewicza cenione przed II wojną światową były prezen-

⁵ Andrzej Matysiak, „Profesorowie i rektorzy wyższych uczelni związani z regionem kaliskim na przestrzeni wieków”, w: *Doskonalenie jakości usług przewodnickich w dobie*

towane na Międzynarodowej Wystawie w Nowym Jorku w 1939 r. W *Katalogu oficjalnym działu polskiego na Międzynarodowej Wystawie w Nowym Jorku w 1939 roku* wybitny polski muzealnik, historyk sztuki i krytyk Mieczysław Treter przedstawiając wybrane na wystawę prace polskich grafików pisał:

Twórcą nowoczesnego polskiego drzeworytu o odrębnym i własnym stylu jest Wł. Skoczylas (zm. 1934), malarz i grafik; wykształcił on też w Warszawskiej Akademii kilka sił nieprzeciętnej miary na tym polu. W r. 1926 powołał Skoczylas do życia osobne stowarzyszenie polskich art.-grafików pod nazwą „Ryt”, w którym ugrupował zarówno swych kolegów (jak np. E. Bartłomiejczyk), jak i własnych dawnych uczniów, takich jak: St. O. Chrostowski, T. Cieślowski, J. Konarska, B. Krasnodębska-Gardowska, T. Kulisiewicz i i. Wszyscy oni to artyści o dużym talencie, o wysokim poziomie artystycznej techniki i inwencji⁶.

Kulisiewicz od roku 1946 był zawodowo związany z Akademią Sztuk Plastycznych w Warszawie, w której rozwijał swoją karierę twórczą, naukową i pedagogiczną. Był cenionym artystą, chętnie wystawianym w polskich i zagranicznych galeriach, liczne jego prace są zachowane m.in. w Magazynie Ikonografii oraz Magazynie Dokumentów Życia Społecznego Biblioteki Narodowej, Muzeum Okręgowym Ziemi Kaliskiej i Muzeum Sztuki w Łodzi.

SW „Czytelnik” w roku 1947 wydała album *Warszawa 1945 w rysunkach Tadeusza Kulisiewicza*, na który składały się 32 rysunki ukazujące przejmujący obraz ruin miejsc, budynków, pomników ważnych w historii polskiej stolicy oraz bliskich jej mieszkańcom. Album w angielskiej wersji językowej zatytułowana *Warsaw 1945 in drawings by Tadeusz Kulisiewicz* został wydrukowany w Krakowie w tym samym roku. Opublikowano również wersję w języku francuskim pt. *Varsovie 1945 dessins de Tadeusz Kulisiewicz*. Album prac Kulisiewicza był jednym z wielu wydawanych przez SW „Czytelnik” książek nt. Warszawy. „Czytelnik” w 1951 r. edytował tomik poezji Pablo Nerudy *Niech się zbudzi Drwal* w przekładzie Lecha Pijanowskiego pod red. Jerzego Borejszy z rysunkami Kulisiewicza. W kolejnym roku wydawnictwo opublikowało album pt. *Bolesław Bierut. Teka graficzna* opracowany pod redakcją artystyczną Jana Marcina Szancera. W publikacji tej znalazły się prace Tadeusza Kulisiewicza. W 1953 r. grafik ponownie ilustrował poezje Pablo Nerudy *Tam umarła śmierć* w tłumaczeniu Jarosława Iwaszkiewicza oraz *Widziałem Krainę Środka* Adama Ważyka. Z kolei w roku 1955 rysunki Kulisiewicza opublikowano w *Pismach wybranych* Lucjana Szenwalda. Artysta ilustrował również wydane w 1969 r. wspomnienia Marii Dą-

pandemii, red. Tomasz Lesiów (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, 2023), 366.

⁶ W Nowym Jorku prezentowano w 1939 r. trzy drzeworyty Kulisiewicza: *Chrystus we wsi*, *Muzykanci*, *Pogrzeb*; *Katalog oficjalny działu polskiego na Międzynarodowej Wystawie w Nowym Jorku 1939 roku* (Warszawa: „Drukarnia Polska”, 1939), 173.

browskiej *Pielgrzymka do Warszawy*. A w roku 1975 drugie wydanie opowiadań *Pielgrzymka do Warszawy. Najdalsza droga. Nocne spotkania. Tu zaszła zmiana* w serii „Biblioteki lektur szkolnych”.

WANDA KARCZEWSKA

Kolejną autorką, której prace w okresie 1945-1956 wydawała SW „Czytelnik” była Wanda Karczevska (1913-1995) – powieściopisarka, poetka, dramaturg, krytyk teatralny i tłumaczka, dzieciństwo oraz okres dorastania spędziła w Kaliszu. Tutaj w 1931 r. złożyła egzamin maturalny w Gimnazjum i Liceum Humanistycznym Zgromadzenia Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu. Karczevska „znana jest dziś przede wszystkim jako powieściopisarka i krytyk literacki – szczególnie w Kaliszu, Poznaniu i Łodzi”, stąd warto przybliżyć początki jej literackiej kariery⁷. W świetle słownika *Polscy pisarze i badacze literatury XX i XXI wieku*, Karczevska debiutowała w roku 1931 wierszami i felietonami publikowanymi na łamach miesięcznika „Dekada Akademicka” oraz „Szkwał”. Studia na kierunku filologia klasyczna Karczevska ukończyła na Uniwersytecie Warszawskim, studiowała jednocześnie w Wyższej Szkole Dziennikarskiej. Pierwszą powieść marynistyczną „Ludzie spod żagli” wydała nakładem Wydawnictwa Ligi Morskiej i Kolonialnej oraz Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska” w roku 1937. Jak sama wspominała, książkę pisała dwa i pół roku⁸. Debiut okazał się sukcesem i przyniósł Karczevskiej prestiżowe wyróżnienie marynistyczne Towarzystwa Literatów i Dziennikarzy Polskich. Według opinii jurorów utwór ten „o wysokiej wartości artystycznej, jest wybitną polską powieścią, dającą obraz morza widzianego z żaglowca oraz życia marynarzy, w całym jego żywiołowym pięknie i grozie”⁹.

Pierwszy ogólnopolski sukces literacki spowodował zainteresowanie Karczevską. W tekście pt. *Kobieta, która ukochała morze! Rozmowa z laureatką nagrody literackiej im. J. Szareckiego*, Wanda Karczevska została opisana następującymi słowami:

P. Wanda Karczevska ma 24 lata, jest drobną, szczupłą blondynką o ogorzalej cerze i oczach koloru morskich fal. Urodziła się w Wieliczce, skończyła gim-

⁷ Agnieszka Piekarska, „Nowa socjalistyczna rzeczywistość jako lekarstwo na wojenne wspomnienia. Socrealistyczne wiersze Wandy Karczevskiej”, w: *Poetyki czasu, miejsca i pamięci*, red. Wiesław Olkusz, Barbara Szymczak-Maciejczyk (Wrocław: Ośrodek Badawczy Facta Fica, 2020), 341.

⁸ SO, „Kobieta, która ukochała morze! Rozmowa z laureatką nagrody literackiej im. J. Szareckiego”, *Express Lubelski i Wołyński* 121 (1937): 3.

⁹ F.G., „Wanda Karczevska. – Ludzie spod żagli. Powieść. Wydawnictwo Ligi Morskiej i Kolonialnej i Instytutu Wydawniczego „Biblioteka Polska”. Warszawa 1937. Str. 220”, *Kurier Wileński wraz z Kurierem Wileńsko-Nowogródzkim* 235 (1937): 4.

nazjum sióstr Nazaretanek w Kaliszu, następnie uczęszczała na wydział filozofii klasycznej na Uniwersytecie J. P., a obecnie jest absolwentką Wyższej Szkoły Dziennikarskiej. Pomimo młodego wieku ma poza sobą spory dorobek literacki, w postaci licznych artykułów i reportaży marynistycznych. (...) zdobyła pierwszą nagrodę w konkursie prasowym Ligi M. i K. za artykuł p. t. „Przyszłość młodzieży w koloniach” i pierwsze miejsce na konkursie Promethidiona w Poznaniu za trzy wiersze, „wyjątkowo” nie mające nic wspólnego z morzem¹⁰.

W doniesieniach prasowych nt. młodej pisarki najczęściej podkreślano, iż jest ona absolwentką kaliskiej szkoły średniej, np. „ukończyła w Kaliszu gimnazjum Sióstr Nazaretanek”¹¹. Poeta i prozaik Juliusz Znaniński na łamach „Szkwału” miesięcznika Ligi Morskiej i Kolonialnej w stałej rubryce *Morze w literaturze pięknej*, w artykule *Wanda Karczeńska – laureatka* pisał:

Sylwetka autorki w dzisiejszej młodej literaturze jest niemal typowa. Typowa nie dla istniejących już warstw młodego i starszego pokolenia pisarzy, ale typowa dla formującego się dopiero klanu pisarzy marynistów. Autorka sama brała udział w wyprawach morskich, stykała się skórą i myślą, nerwami i duszą z całą morską rzeczywistością. Mogła więc dodać do swej, niezaprzeczalnie głębokiej, intuicji w dziedzinie zjawisk morskich, prawdę poznaną, do fantazji – istnienia rzeczywiste. Pełne morze, zapewne, mówi do człowieka inaczej, niż jego echa szumiące na szpaltach dzienników i stronicach książek¹².

Karczewską przedstawiano jako osobę utalentowaną literacko, odważną i nowoczesną. Na łamach „Praktycznej Pani. Dobrej obywatelki. Tygodnika ilustrowanego” w tekście pt. *Morskie wilczyce* autor J. R. zaliczył Karczewską do grona wilczyc morskich - kobiet aktywnych, wdrażających w życie hasło „Morze – to potęga Polski”, zrzeszonych w ZHP, Lidze Morskiej i Kolonialnej, Akademickim Związku Morskim, Oficerskim Jacht Klubie lub innych organizacjach¹³. Morskie wilczyce kształciły się, realizowały kursy żeglarskie i wiązały swoje życie zawodowe z morzem, z dalekomorskimi wyprawami, pracowały jako bosmanki. Karczeńska została w przywołanym tekście J.R. określona jako:

swego rodzaju >>fenomen<< (...) prawdziwa >>morska wilczyca<<, która dzięki swemu talentowi może dużo zrobić dla propagandy morza, krzewiąc wśród szerokich mas zainteresowanie zagadnieniami morskimi, umiłowanie żeglarstwa i zrozumienie jego wartości nie tylko sportowych, ale i wychowawczych¹⁴.

¹⁰ SO, *Kobieta, która ukochała morze!*

¹¹ J. Znaniński, „Wanda Karczeńska – laureatka”, *Szkwał* 6 (1937): 7.

¹² Tamże.

¹³ J.R., „Morskie wilczyce”, *Praktyczna Pani. Dobra obywatelka. Tygodnik ilustrowany* 39 (1937): 8.

¹⁴ Co ciekawe J.R. odniósł się do problemu feminatywów niezbędnych do określenia

W Kaliszu, w którym mieszkali jej rodzice Józef i Bronisława (ur. 9.06.1889) oraz młodszy brat rozegrał się największy dramat w życiu Karczewskiej. Z powodu przedwojennych artykułów, felietonów, reportaży i wierszy nt. polskości Gdańska, Karczewska została wpisana na listę wrogów III Rzeszy i musiała ukrywać się przed gestapo. W odwecie Niemcy aresztowali jej matkę) oraz brata Józefa (ur. 1.04.1922), którzy w 1942 r. zginęli w hitlerowskim obozie zagłady KL Auschwitz-Birkenau. W wyszukiwarce <https://ofiary.auschwitz.org> znajdują się pochodzące z obozowej dokumentacji archiwalnej dane nt. tragicznego losu najbliższych Wandy Karczewskiej¹⁵.

Karczewska, która w rodzinnym Kaliszu szukała azylu, do końca życia nie pogodziła się z tragicznym losem najbliższych, trauma po stracie matki i brata, żal za ich oświęcimskie doświadczenia, towarzyszyły poetce do końca życia. W opublikowanej na łamach „Odgłosów” rozmowie z Konradem Frejdllichem zatytułowanej *Człowieka wizerunek otwarty* Karczewska odnosząc się do kontynuacji swojej przerwanej wojną twórczości, w szczególności do pierwszej wydanej w 1959 r. książki *Odejście*, ale także do późniejszych powieści *Partia golfa* oraz *Weekend w Riverside*, mówiła:

Wojna zaczęła się kiedy byłam zaawansowana w pracy nad drugą powieścią. Kończyłam ją z trudem. Zrozumie pan to lepiej, gdy wyjaśnię, że przez cały czas okupacji musiałam ukrywać się przed Gestapo z powodu artykułów o polskości Gdańska, które wydrukowałam w r. 1938, narażając się już wtedy hitlerowcom. Zostałam umieszczona na liście wrogów III Rzeszy i bezustannie tropiona. W Oświęcimiu straciłam matkę i brata, większa część rodziny uległa zagładzie na skutek działań wojennych, wywózek do Rzeszy, bądź zmarła z okupacyjnego wyniszczenia. Te sprawy zaciążyły na moim stosunku do świata, podobnie jak na wszystkich Polakach, którzy „czasy pogardy” przeżyli¹⁶.

W pracy *Powrót do Kalińca* wydanej w roku 1988 staraniem Towarzystwa Miłośników Kalisza Karczewska wspominała:

Kalisz. Spalony w roku 1914. Przez Niemców. Miasto mojego Ojca. I ojca mego Ojca. Pradziadów moich. I miasto mojej Matki. Spalonej w Oświęcimiu.

profesji obejmowanych przez kobiety: „Nasze panie spod żagli (jakżeby je nazwać fachowo? „marynarki” – źle, „majtki?” – też nie bardzo. Póki nie ma dla nich jeszcze specjalnej nazwy, proponuję ochrzcić je „morskimi wilczycami”) w: J.R., „Morskie wilczyce”.

¹⁵ Bronisława Karczewski, ur. w Niepołomicach, los: zginęła w KL Auschwitz 18.10.1943 r., dostęp 19.05.2025, ofiary.auschwitz.org/victims/111749; Józef Karczewski, ur.: Kalisz, zawód ślusarz, los: zginął w KL Auschwitz 8.09.1942, dostęp 19.05.2025, ofiary.auschwitz.org/victims/111763.

¹⁶ Konrad Frejdllich, „Człowieka wizerunek otwarty”, *Odgłosy. Tygodnik społeczno-kulturalny* 41 (1969): 7.

I brata mego. Spalonego w Brzezince. Miasto mojego dzieciństwa i młodości, zanim je opuściłam, wyjeżdżając do wysokich „szkół”. I mój gwałtowny powrót jesienią 1939 i daremne szukanie w domu rodzinnym azylu przed bezustannym, trwającym do końca wojny pościgiem gestapo. Za co? Za artykuły o polskości Gdańska, pisane w 38/39 r. Później – pięcioletnia poniewierka pod fałszywymi nazwiskami, która czymże była wobec milionów zakatowanych w Oświęcimiu; wraz z moją Matką i mym bratem¹⁷.

Od roku 1945 Karczevska realizowała swój talent twórczy współpracując z Teatrem Polskim w Poznaniu, gdzie się osiedliła. W tym czasie utwory Karczewskiej publikowane były m.in. przez krakowskie wydawnictwo Stefana Kamińskiego (*Brzydal. Powiastka dla dzieci z myślą, aby dla zwierząt były dobre*, 1948), bydgoskie wydawnictwo Ankona (*Notatnik liryczny*, 1949), warszawską Spółdzielnię Instytutu Wydawniczego „Świt” (*Biedni ludzie. Cyrk w obłokach. Komedia w trzech aktach*, 1950).

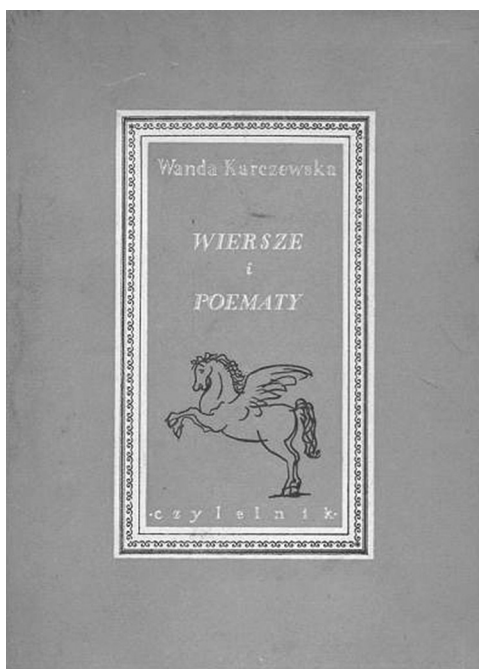
Do roku 1956 „Czytelnik” opublikował dwa tomy wierszy Karczewskiej – w roku 1952 *Ziarno kielkujące* oraz w 1954 r. *Wiersze i poematy*. Po odwilży roku 1956, nakładem „Czytelnika” ukazały się *Czarne konie* (1959), *Wizerunek otwarty* (1962), *Weekend w Riverside* (1967), *Głębokie źródła* (1973). Późniejsze utwory – wiersze, powieści, książki dla dzieci, Karczevska związana wówczas z Łodzią, publikowała głównie w Wydawnictwie Łódzkim.

Można zastanawiać się, dlaczego kolegium redakcyjne „Czytelnika” nie zdecydowało się na publikowanie innych utworów Karczewskiej? Być może przyczyn szukać należy w ówczesnych uwarunkowaniach ideologicznych i polityce wydawniczej SW „Czytelnik” skoncentrowanej wokół określonych postulatów propagandy i socrealistycznej doktryny literackiej. Karczevska spełniała te kryteria, o czym świadczą recenzje jej utworów wydanych przez „Czytelnika”. Za przykład posłużyć może krytyczna recenzja tomu *Wiersze i poematy* Arnolda Śluckiego, który na łamach czasopisma „Nowa kultura” zaliczył opublikowane utwory Karczewskiej do poprawnej, schematycznej poezji zaangażowanej politycznie¹⁸. W 1954 r. krytyk literacki i historyk literatury Zdzisław Jastrzębski w „Dziś i Jutro” porównywał twórczość Karczewskiej do Szymborskiej – „Karczevska jest mniej jednolita i skryształizowana, tak ideowo, jak i artystycznie, jednak bardziej wszechstronna i zróżnicowana tematycznie i formalnie”¹⁹. Według opinii współczesnych badaczek, m.in. Teresy Wilkoń, Agnieszki Piekarskiej, po-

¹⁷ Wanda Karczevska, *Powrót do Kalińca* (Kalisz: Towarzystwo Miłośników Kalisza, 1988), 63.

¹⁸ Arnold Ślucki, „O trzech zbiorach liryków”, *Nowa Kultura. Tygodni Związku Literatów Polskich* 30 (1953): 4.

¹⁹ Zdzisław Jastrzębski, „Przez strumień zdarzeń”, *Dziś i Jutro. Katolicki tygodnik społeczny* 38 (1954): 5.

Il. 3. Okładka: Wanda Karczevska, *Wiersze i poematy*, SW „Czytelnik”, 1954 r., ss. 58

dejmowane przez Karczewską zagadnienia typowe dla epoki socrealizmu, jak walka o pokój, afirmacja pracy fizycznej i przemian społecznych, ukazywane były w nieczęstej w okresie stalinizmu perspektywie kobiecej. Wysoka wrażliwość poetki, jej osobiste traumatyczne doświadczenia wojenne, przekraczały obowiązującą linię polityczną. Utwory Karczewskiej wydane przez Czytelnika *Ziarno kielkujące* oraz *Wiersze i poematy*, były autentycznym sprzeciwem wobec barbarzyństwa wojny, wyrazem solidarności z ofiarami wojny oraz przesłaniem pokoju. Mimo zgodności z oficjalnym kierunkiem rozwoju SW „Czytelnik”, Karczevska nie należała do najbardziej promowanych przez wydawnictwo autorów.

STEFAN OTWINOWSKI

SW „Czytelnik” publikowała utwory Stefana Otwinowskiego (1910-1976) – urodzonego w Pyzdrach pisarza i publicysty. Otwinowski w roku 1926 rozpoczął naukę w Państwowym Gimnazjum Humanistycznym im. Adama Asnyka w Kaliszu. W mieście tym debiutował w prasie uczniowskiej, w czasopiśmie „Świt”

wydawanym przez uczniów Państwowego Gimnazjum im. Tadeusza Kościuszki w Kaliszu. Maturę zdał w roku 1931. Choć studia polonistyczne zrealizował na Uniwersytecie Warszawskim, a później zamieszkał w Krakowie, gdzie rozwijał karierę zawodową, to związki z Kaliszem opisywał i kultywował:

Kalisz – to jeszcze jednak siła jednocząca. Miasto, które ma spoistość ludzką – przedziwnie intensywną... Idę w Krakowie ulicą Asnyka – i nie myślę: Asnyk – poeta wielki, szlachetny myśliciel, działacz na miarę narodową, lecz przede wszystkim: ...prawda, i ten Kaliszanin!... Czytam pisma literackie: Dąbrowska. I nie kojarzę: wielka pisarka, największy żyjący epik polski – lecz po prostu: Kaliszanka. Pisze Minkiewicz rymowany satyrycznie list w sprawie Dybowskiego – minister bez przeszłości? Nikt nie może udzielić informacji, kto to Dybowski? A my wiemy: nasz Kaliszanin. I tak wciąż – rytm narzucony przeszłością dawną, bardzo dawną ciągle dominuje. Sylaby serdecznie natrętne, odmiana prosta, jak łączność rodzinna: Kalisz, Kaliszanin, kaliski, kaliskie...²⁰.

Za swój debiut – powieść *Życie trwa cztery dni* otrzymał w 1934 r. Nagrodę Literacką Miasta Kalisza im. Adama Asnyka. W okresie okupacji Otwinowski działał w konspiracji. W roku 1952 SW „Czytelnik” wydała opowiadania Otwinowskiego pt. *Spotkania z uśmiechem*. Dwa lata później opublikowana została kolejna książka *Moje okolice*. W roku 1957 ukazała się powieść *Julia*. W 1956 r. w czytelnikowskiej serii „Biblioteka dwudziestolecia” opublikowana została powieść *Marionetki*, której pierwsze wydanie ukazało się nakładem F. Hoesicka w Warszawie w roku 1938. Seria miała na celu przypomnienie twórczości autorów okresu międzywojennego. Inne utwory Otwinowskiego, chętnie publikowało do końca stulecia m.in. krakowskie Wydawnictwo Literackie, Spółdzielczy Instytut Wydawniczy „Kraj” oraz katowicka „Oficyna Wydawnicza”.

ZAKOŃCZENIE

Przegląd wydanej nakładem SW „Czytelnik” twórczości osób związanych z Kaliszem dowodzi, iż praca wybranych autorów była ważna dla dorobku polskiej kultury promowanej przez wydawnictwo. SW „Czytelnik” drukowało utwory przedstawionych w tekście osób w łącznie 16. seriach, jak np. „Biblioteka lektur szkolnych”, „Muzyczna biblioteka estradowa”, „Klub nowego czytelnika”, „Biblioteka młodego czytelnika”, „Biblioteka klasyki polskiej”, „Poeci polscy”, „Głowy wawelskie”. Udział autorów związanych z Kaliszem w dorobku SW „Czytelnik” świadczy również o wysokim poziomie i uniwersalnym charakterze ich twórczej aktywności, głównie literackiej. Wartości upowszechniane

²⁰ Teresa Rudowicz, *Stefan Otwinowski*, dostęp 16.06.2025, [https://artpubliteratora:Stefan Otwinowski \(1910-1976\).](https://artpubliteratora:Stefan%20Otwinowski%20(1910-1976).)

przez prace opisanych autorów, ale też innych twórców, których publikacje okazjonalnie były wydawane przez SW „Czytelnik”, były (i są) bliskie szerokiemu gronu odbiorców. Dorobek SW „Czytelnik” dowodzi, iż Kalisz to ważne dla polskiej kultury miasto.

BIBLIOGRAFIA

- Asnyk, Adam. *Wybór poezji*. Warszawa: SW „Czytelnik”, 1948.
- Budnik, Magdalena. *„Książka Nowego Czytelnika”. Literatura dla byłych analfabetów przeszkolonych w Polsce w latach 1948-1951*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2014.
- Dąbrowska, Maria. *Dzienniki*, t. 3 1945-1950. Warszawa: SW „Czytelnik”, 1996.
- F.G. „Wanda Karczevska. – Ludzie spod żagli. Powieść. Wydawnictwo Ligii Morskiej i Kolonialnej i Instytutu Wydawniczego „Biblioteka Polska” Warszawa 1937. Str. 220”. *Kurier Wileński wraz z Kurierem Wileńsko-Nowogródzkim* 235 (1937): 4.
- Frejdllich, Konrad. „Człowieka wizerunek otwarty”, *Odgłosy. Tygodnik społeczno-kulturalny* 41 (1969): 7.
- J. R. „Morskie wilczyce”. *Praktyczna Pani. Dobra obywatelka. Tygodnik ilustrowany* 39 (1937): 8.
- Jastrzębski, Zdzisław. „Przez strumień zdarzeń”. *Dziś i Jutro. Katolicki tygodnik społeczny* 38 (1954): 5.
- Karczevska, Wanda. *Powrót do Kalińca*. Kalisz: Towarzystwo Miłośników Kalisza, 1988.
- Karczewski Bronisław 18.10.1943. Dostęp 19.05.2025. ofiary.auschwitz.org/victims/111749.
- Karczewski Józef 8.09.1942. Dostęp 19.05.2025. ofiary.auschwitz.org/victims/111763.
- „Maria Dąbrowska i Choromański w Kaliszu, Biblioteka publiczna im. Asnyka w pracy”. *Echo Kaliskie Ilustrowane* 122 (1934): 8.
- Matysiak, Andrzej. „Profesorowie i rektorzy wyższych uczelni związani z regionem kaliskim na przestrzeni wieków”. W: *Doskonalenie jakości usług przewodnickich w dobie pandemii*, red. Tomasz Lesiów, 354-373. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, 2023.
- Mikulski, Antoni. *Adam Asnyk. Szkic biograficzno-literacki*. Kraków: Towarzystwo Szkoły Ludowej, 1938.
- Piekarska, Agnieszka. „Nowa socjalistyczna rzeczywistość jako lekarstwo na wojenne wspomnienia. Socrealistyczne wiersze Wandy Karczewskiej”. W: *Poetyki czasu, miejsca i pamięci*, red. Wiesław Olkusz, Szymczak-Maciejczyk Barbara, 341-365. Wrocław: Ośrodek Badawczy Facta Fica, 2020.
- Rudowicz, Teresa. *Stefan Otwinowski*. Dostęp 16.06.2025. <https://artpubliteratora>.
- Śluci, Arnold. „O trzech zbiorach liryków”. *Nowa Kultura. Tygodni Związku Literatów Polskich* 30 (1953).

SO, „Kobieta, która ukochała morze! Rozmowa z laureatką nagrody literackiej im. J. Szareckiego”, *Express Lubelski i Wołyński* 121 (1937).

Katalog oficjalny działu polskiego na Międzynarodowej Wystawie w Nowym Jorku 1939 roku. Warszawa: „Drukarnia Polska”, 1939.

Znaniecki, J. „Wanda Karczewska – laureatka”. *Szkwał* 6 (1937).

LITERACKIE I ARTYSTYCZNE ŚLADY KALISZAN W DZIAŁALNOŚCI SPÓŁDZIELNI CZYTELNIK Z LAT 1945-2000

SŁOWA KLUCZOWE

Kalisz, Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, Maria Dąbrowska, Adam Asnyk, Maria Konopnicka, Wanda Karczewska, Stefan Otwinowski, Tadeusz Kulisiewicz, literatura, sztuka, dziedzictwo kulturowe

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest przedstawienie publikowanej przez SW „Czytelnik” twórczości mieszkańców Kalisza lub osób związanych z Kaliszem, jak najbardziej kojarzeni z Kaliszem Maria Dąbrowska oraz Adam Asnyk, Maria Konopnicka, a także twórcy mniej obecnie znani, jak Wanda Karczewska, Stefan Otwinowski i Tadeusz Kulisiewicz. Znane oraz cenione serie czytelnikowskie - „Pejzaże kultury”, „Poeci polscy”, „Głowy wawelskie”, popularyzowały dzieła Marii Dąbrowskiej, Adama Asnyka, podobnie, jak seria imienna „Maria Konopnicka”, przyczyniając się do promocji dziedzictwa kulturowego regionu, który ukształtował nieprzeciętnych, wybitnych autorów. Postrzeganie Kalisza jako ważnego miejsca w dorobku polskiej kultury zawdzięczamy również innym twórcom. Ich prace wydawane przez „Czytelnika”, popularyzowane dzięki działaniom inicjowanym przez wydawnictwo, przyczyniały się do krzewienia kultury Kalisza, wzorców zachowań, wartości i tradycji przypisywanych osobom pochodzącym z tego miasta albo związanym z nim w określonych etapach życia lub pracy zawodowej.

LITERARY AND ARTISTIC CONTRIBUTIONS OF KALISZ NATIVES TO THE ACTIVITIES OF THE CZYTELNIK COOPERATIVE (1945-2000)

KEYWORDS

Kalisz, Czytelnik Publishing Cooperative, Maria Dąbrowska, Adam Asnyk, Maria Konopnicka, Wanda Karczewska, Stefan Otwinowski, Tadeusz Kulisiewicz, literature, art, cultural heritage

SUMMARY

The aim of the article is to present the contribution of the Czytelnik Publishing Cooperative in The aim of the article is to present the works published by the Czytelnik Publishing Cooperative created by the inhabitants of Kalisz or persons associated with Kalisz, most notably Maria Dąbrowska and Adam Asnyk, Maria Konopnicka, as well as lesser-known creators such as Wanda Karczewska, Stefan Otwinowski, and Tadeusz Kulisiewicz. The well-known and highly regarded Czytelnik series – “Landscapes of Culture”, “Polish Poets”, “Wawel Heads” – popularized the works of Maria Dąbrowska and Adam Asnyk, similarly to the eponymous series “Maria Konopnicka,” contributing to the promotion of the cultural heritage of the region that shaped these extraordinary, outstanding authors. The perception of Kalisz as an important place in the heritage of Polish culture is also owed to other creators. Their works published by Czytelnik and promoted through initiatives initiated by the publishing house contributed to the spread of Kalisz culture, patterns of behavior, values, and traditions attributed to people originating from this city or associated with it during specific stages of life or professional work.